

Милорад Белић

Ваљевска гимназија
Ваљево

АКТИВНОСТ НАЦИОНАЛНЕ СЛУЖБЕ ЗА ОБНОВУ СРБИЈЕ У ВАЉЕВУ У ПЕРИОДУ МАРТ 1942 – АВГУСТ 1944.

Апстракт: Влада Милана Недића, у склопу своје економске и духовне обнове српског народа, 16. децембра 1941, формирала је Националну службу рада за обнову Србије. Сваки Србин способан за рад, од 17-45 године старости, имао је законску обавезу да служи у националној обнови. Уз физички рад на поправци путева, мостова, сечи дрва, у баштама и слично, Национална служба је, разним пригодним садржајима, радила и на националном васпитавању и усмеравању омладине, у складу са ондашњом политиком владе, односно, штитила их је од комунистичке идеологије. Истовремено, обвезници Националне службе били су заштићени од депортације и других принудних мера окупатора.

Кључне речи: Радне чете, омладина, обвезници, обнова, радови, мобилизација.

ACTIVITY OF NATIONAL LABOR SERVICE FOR RECONSTRUCTION OF SERBIA IN PERIOD FROM MARCH 1942 TO AUGUST 1944

Abstract: The government of Milan Nedić, as a mean of economic and spiritual revival of the Serbian people, established on 16 December 1941 the National Labor Service for the quicker reconstruction of Serbia. Every Serb, capable of working, age 17-45 years, had a legal obligation to serve in the national reconstruction. In addition to physical work on repairing roads, bridges, cutting firewood, gardens and similar, National Service has also engaged in the education and guiding young people, in accordance with the policy of the government, i.e., protecting them from the communist ideology. At the same time, all registered were protected from deportation or other enforcement measures of the occupiers.

Key words: work troops, young people, tax payers, reconstruction, restoration, work, mobilization.

Три месеца по формирању, влада Милана Недића спровела је реорганизацију државне управе. Главни задатак реорганизоване администрације био је завођење потпуне безбедности, мира и реда у Србији. Форми-

рано је 14 округа, док је подручје града Београда чинило засебну управну јединицу.

Округ ваљевски сачињавали су: Ваљевски, са седиштем у Ваљеву; Колубарски, са седиштем у Мионици; Подгорски, са седиштем у Каменици; Посавски, са седиштем у Обреновцу и Тамнавски, са седиштем у Убу. Нови окружни начелници добили су већа овлашћења од окружних начелника из времена Краљевине Србије. На пример, непосредна контрола општина из домена привреде, хигијене, школства, безбедности. У Ваљеву је за окружног начелника постављен Драгомир Лукић, а за помоћника Вукадин Средојевић, саветник министарства унутрашњих дела.

Једна од мера у стварању ефикасније управе, али и ради очувања српске омладине од депортације, рада у рудницима и присилне мобилизације, била је и формирање Националне службе рада за обнову Србије, 16. децембра 1941.

Сваки Србин од 17 до 45 година, способан за рад, био је обавезан на рад у Националној служби. Једино су била изузета стално запослена лица, самоиздржавана лица, радници који су се пријавили за рад у Немачкој, чланови пољопривредних домаћинстава који су били неопходни за одржавање имања. Такође, у складу са оновременом политиком окупатора, није био дозвољен рад Јеврејима и Циганима. Биле су предвиђене казнене одредбе (затвор до годину дана) за оне који би избегавали службу. Основна јединица била је чета на чијем челу се налазио четовођа. Свако је морао безусловно да поштује упутства и наредбе четовође. У супротном, примењиване су дисциплинске казне. Бројност чете се кретала до 180 обвезника и делила се на водове и десетине, зависно од врсте посла који се обављао. Уколико је посао био захтевнији, могле су се формирати групе од највише пет чета. Обвезници су добијали бесплатан смештај, одело, храну, бесплатно лечење, осигурање у случају болести или повреде на раду, бесплатан превоз. Посебном Уредбом о Националној служби рада, било је предвиђено да се ниједан омладинац не може уписати у школу или на факултет ако претходно није одслужио обавезни рок у Националној служби. Иста уредба важила је и за занатлије и чиновнике (нису могли обављати своју делатност, односно, запослити се у државној служби). Припадницима службе био је забрањен сваки политички рад, а њихове старешине нису смеле припадати ниједној политичкој странци.¹ Замишљено је било да национална служба рада представља почасну службу српске омладине, да сви млади људи служе своме народу. Држава је желела да се омладина удружи и да дисциплинованим радом буде корисна своме народу. Такође, да се омладина правилно васпитава

¹ Гаговић, 2013, 8-11.

у српском духу и да даје конкретан допринос привредном, културном и техничком напредовању Србије. За духовно формирање омладине, био је предвиђен заједнички боравак у радним камповима, у којима би, уз физички рад, омладина била ангажована и на културним манифестацијама. Национална служба је деловала у оквиру Министарства рада, социјалног старања и народног здравља.

Ваљевски округ је одмах приступио формирању радних чета. У извештају Начелства округа, упућеног Министарству унутрашњих послова, од 15. марта 1942, наведено је да су пописани младићи од 17 до 27 година и да ће се радне чете формирати према упутству Националне службе за обнову Србије. Затражено је хитно постављање инструктора за Ваљевски округ.

Од 9. до 11. априла 1942, Градско поглаварство обавило је ревизију докумената о запослењу за све обвезнике рођене између 1920. и 1924. У радну чету је примљено је 87 обвезника, од којих је 5 отпало после лекарских прегледа. Намера власти је била да се ови обвезници ангажују на обради имања пољопривредне школе и среског шумског расадника, као и на обради баште Петог пешадијског пука. Међутим, градске власти су одлучиле да их најпре ангажују на уређењу парка на Пећини и изградњи спортског стадиона. Чети је одобрена новчана субвенција од 50.000 динара.²

Током пролећа 1942, биле су формиране и сеоске чете које су били ангажоване за пољопривредне радове у својим општинама. Основан је био и Окружни одбор за прикупљање лековитог биља. Рад чета финансиран је дотацијама општинске власти и сопственим средствима, које би национална служба наплаћивала од предузећа, приватника и сл.

Почетком јула 1942. поново су ажурирани спискови обвезника и позвани су и тек свршени средњошколци.

Ваљевска чета је санирала одроњени пут на Боричевцу и Кличевцу, а свако поподне је рађено на подизању моста на Колубари, што је била најзначајнија активност. Од 10. августа, радна чета је припремала камен у каменолому на путу за Јовању за потребе поправки улица Војводе Мишића и Краља Александра. Током месеца, у улицама је завршено постављање коцке. Поред карактеристичних радних униформи, припадници Националне службе највише су били препознатљиви по ципелама са дрвеним ђоном. Специфична бука која се стварала, била је сигуран знак њиховог проласка.

² Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту: МИАВ), Збирка преписа, к-3.

Код дела становништва је био присутан отпор и избегавање радне обавезе. На различите начине је покушавано да се издејствује ослобађање од радне обавезе. Контрапропаганда (комунистичко-четничка) је, такође, служила за одвраћање младих од ове обавезе, као што је Недићева пропаганда све чинила да афирмише овакав начин организације и ангажовања српске омладине. Не знамо ко је све из нашег краја уписан у тзв. „црну књигу“, у којој је власт уписивала све оне који су избегавали радну обавезу, као и оне којима су то родитељи обезбедили поткупљивањем и протекцијом. По граду се говорило да имућнији родитељи новцем склањају своју децу од ове обавезе

Преваспитавање заведене омладине требало је да допринесе и тек формирану Завод за преваспитавање омладине у Смедеревској Паланци, у лето 1942. У њега су слати ученици искључени из школа и студенти, а по одлуци општинских органа власти. У Завод је упућивана и ваншколска омладина „која није схватала националне дужности“.³ За две године, кроз Завод је прошло 1270 лица. Већи део бивших питомаца, прикључивао се Националној служби, или у некој од оружаних формација. Тако се 1943, од 68 отпуштених омладинаца из Завода, у Националну службу пријавило 52, а у добровољце 4 омладинца.⁴ На другом месту се може наћи податак да су од 104 питомца, у СДК отишла 44, у САДС 34, а у ЈВуО 26 омладинаца.⁵ Карактеристичан је случај омладинца Радована Ломића, матуранта Пољопривредне школе. Некадашњи члан СКОЈ-а, после преваспитавања у Заводу, приступио је добровољцима. Партизани су га заробили и, по кратком поступку, стрељали.⁶ Из ваљевских средњих школа, кроз Завод је прошло десетак младића и девојака (Радивоје Кузмановић, Радмила Матуновић, Тиосав Велимировић, Боривоје Вујић, Мирчета Ковачевић, Милорад Андрић, Драгослав Гвозденовић, Нада Голубовићи др).⁷

Омладинци су били доста запослени током лета. На Илиндан, прва чета је одржала пригодну свечаност (иначе, биле су организоване разне секције: позоришна, музичка, хор, спортска, књижевна). Уз редован посао, стални задатак је био и сузбијање „комунистичких и деструктивних елемената“. Од 22. до 23. августа 1942. одржан је спортски турнир на којем су, поред Ваљеваца, учествовали и обвезници из Београда, Шапца,

³ Петрановић, 1992, 483.

⁴ Архив Србије (у даљем тексту: АС), Фонд: Министарство просвете и вера, одељење за средње образовање, к-1020.

⁵ Записи, 1955, 89-90.

⁶ Карапанџић, 2010, 150.

⁷ МИАВ, Збирка фото и ксерокс-копија, к-2, д-35.

*Радна чета (гимназијалци) на кадрмисању
Улице Краља Александра у лето 1942.*

Обреновца, Г. Милановца и Крагујевца. Обе вечери је одржан и симфонијски концерт на којем је гостовао симфонијски оркестар из Београда.

У извештају од 15. септембра 1942. наводи се да је Прва чета завршила постављање камене подлоге у Улици војводе Мишића и земљане радове у Улици краља Александра.

Од 13. до 15. септембра била је приређена изложба лековитог биља, којој су присуствовале и званице из Београда, као и представници немачке и српске локалне власти. У периоду од 1. до 15. октобра 1942, обвезници су урадили канализацију у Улици краљице Марије; поставили коцку у Улици војводе Мишића; поставили камену подлогу, насули шодер и песак и завршили ваљање Улице краља Александра. Затим, радило се на утовару коцке на станици и рушењу старих општинских зграда у Улици Чика Љубиној, преко пута хотела „Гранд“. На фудбалском турниру одржаном 19-20. септембра 1942, учествовале су екипе В.С.К, „Трговачког“, „Будућности“ и тим Националне службе. Цео приход од 32.000 био је намењен ратним заробљеницима.⁸ Такође, чета је радила на подизању

⁸ МИАВ, Збирка преписа, к-3.

и поправци порушених мостова, поправци сеоских путева и регулацији корита Љубостиње.⁹

Чета је престала са радом 18. новембра 1942, када је преименована у зимску чету. Али, Градско поглаварство није продужило уговор са четом, па је она била приморана да ради за свој рачун. Највише је радила по наређењу Крајскомандатуре, или за рачун приватних фирми, док је део обвезника био ангажован у хуманитарним организацијама („Црвени крст“, „Ђачка трпеза“). Неки су је, због тога, називали „кулучарском организацијом“.

Највећи значај Недићева влада је посвећивала обнови села, материјалној и духовној. Из тих разлога је слала на курсеве у Немачку младе пољопривреднике. Из ваљевског краја, први су отишли омладинци Драгутин Чулић из Близоња и Милосав Вујић из Јасенице.¹⁰

Децембра 1942, слављена је производња првог српског плуга из Вистада, о чему је опширно писала ондашња штампа.¹¹

Општина није финансирала рад тзв. зимске чете у периоду новембар 1942 – 19. март 1943.

Позивање обвезника обављано је сваке године првог априла и првог октобра и то према годиштима, али и према нарочитим социјалним потребама неког подручја. О значају Националне службе, припадницима службе и окупљеним грађанима Мионице, говорио је министар пољопривреде Радослав Веселиновић.

Средином 1943, Национална служба је, на нивоу Србије, имала 12 радних група, 27 самосталних чета, 12 самосталних водова, 6 баштенских чета и 147 сеоских чета – негде око 22.500 обвезника.

Обвезници Националне службе 1942. у њаузи за ручак

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, к-7.

¹¹ "Српски народ", 1, 5. јануар 1943.

У мају 1943. из округа је упућено 25 обвезника на обраду баште у Обреновцу, 20 у Параћин и 20 у Ћуприју, а у јуну је 127 обвезника послато на радове у околини Ужица.

Радна чета је поново основана 25. јула 1943. и бројала је 65 омладинаца. Радила је за рачун Градског поглаварства.

У октобру 1943. чета је извела две приредбе по делима Ј. Веселиновића и одржан је атлетски тромеч: ВСК, Гимназија и Национална служба, да би у новембру чета радила следеће послове: довршетак кеја на Колубари; завршетак радова на гвозденом мосту на Колубари; завршетак радова у Мишарској улици; завршни радови на каналу код тунела и у ваљевској електричној централни.

Одржали су и више приредби у Ваљеву, Костолцу, Пожаревцу и Београду. Најтежа је била радна обавеза у Борском руднику. Мушкарци су то масовно избегавали, упркос тешким санкцијама. Тако је из ваљевског среза требало да оде 209 људи, а упућена су била само 18-орица, због чега је тројници била изречена мера принудног рада у трајању од три месеца. И овде су богатији појединци новцем „откупљивали“ своју обавезу за рад.

Током године, при радној чети је основан тзв. културни одсек. Уз припаднике Националне службе, сачињавали су га и представници грађана, познати „национални и јавни радници“. Поред пригодних концерата озбиљне музике, одржавана су и предавања са темама из националне епике, прављење су тзв. усмене новине, одржавана посела. За дочек 1944. године, сав приход од око 65.000 динара био је намењен слању пакета ратним заробљеницима.

У фебруару 1944. основана је и једна сеоска чета од 30 младића који су били смештени у „Београд-кафани“. Требало је да се сеоска омладина упозна са циљевима и задацима Националне службе и да се отргне од „штетне пропаганде“.

У фебруару је седам обвезника планирано да се пошаљу у Немачку на курс. О томе је писао и „Српски народ“ у бр. 4. Међу њима налазили су се: Благојевић Живојин, Вуковић Божидар, Негић Љубомир, Драшковић Милан, Живковић Гвозден, Јоковић Жарко – све гимназијалци. У сачуваној четничкој документацији наведено је да су „све присталице равногорске мисли“. ¹² У допису се још наводи да су појединци планирали да побегну из Немачке у Швајцарску, што је оцењено као потпуно наиван и нереалан чин.

Није познато како је до тога дошло да Немци ослободе Михаила Васиљевића, обвезника Националне службе, којег су четници Д.М. одвели 23/24. децембар 1943. из Ваљева, али су обвезници радне службе били све више под будном пажњом окупационе власти и четника ДМ.

¹² МИАВ, Збирка фото и ксерокс-копија, к-11.

Током 1944. појачан је притисак љотићеваца и недићеваца на војне обвезнике, а самим тим и на припаднике Националне службе за обнову. Своју активност, по питању мобилизације, појачали су и припадници ЈВуО, што се види из низа сачуваних докумената.

У једном наређењу од 29. јануара 1944, упућеном команданту Четвртог батаљона, види се да је планирана обука са свим младићима од 15 до 23 године. Требало је да направе дрвене пушке и да три пута недељно вежбају „форсирано“, а да за командире одаберу „трезвене и исправне људе“¹³ У једној каснијој наредби Горског штаба ЈВуО од 22. фебруара 1944, каже се:

Пошто ће Добровољци, по свој прилици, покушати 15. марта, приликом формирања трећег допунског батаљона да мобилишу и самосталну чету националне службе, а како у њој има омладинаца вољних да раде на ослободилачкој акцији, потребно је да се организује једна јача група интелектуално јаким омладица који би конспиративним радом у Ваљевоу и у самим добровољачким редовима, онемогућавали акције Добровољаца, достављали извештаје о намераваним акцијама, радили на писању брошура и летака, које би ширили међу грађанством како градским тако и сеоским и који би сакупљали све потребне податке, нпр. о утврђеним положајима итд. Исто тако, једанпут месечно би могла да се пренесе извесна количина оружја и муниције из Београда или у Београд, приликом одласка обвезника по намирнице и спрему. Исто тако, могу вам се доставити одела обвезничка и печатирание бланко објаве Нац. службе за обављање Ваше курирске службе.¹⁴

Повереници и активисти четника ДМ су ревносно извештавали своје надређене о свим активностима у својим селима.

У извештају председника Равногорског одбора Г. Буковица (Р. Јовић) од 10. маја 1944, види се да су љотићевци насилно мобилисали 25 омладинаца. Такође, љотићевци су стално трагали за одбеглим добровољцима. Тако су у Беомужевићу, 13-14. маја 1944, у кућама Пантелића и Петрића, пронашли одело одбеглих обвезника. Домаћини су прошли само са батинама.¹⁵

Бивши водник ове чете Александар Обрадовић Јарац, откривен је само због своје неопрезности, тј. непотребног офирања. Тај проблем је посебно наглашен у допису од 5. фебруара 1944, шифрованом „Алан“. У њему се каже:

„Има неколико младића који су, како сами причају, у вези са присталицама ДМ, хвале се како су учествовали у разним акцијама и тиме се

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, к-12.

потпуно офирали. Због тога су постали неупотребљиви за даљи рад. У документу се наводи да је отпуштен бивши обвезник Миодраг Тешић „као штетан по Националну службу”. Он се, наводно, хвалио својим везама са четницима, „понашао арогантно и према старешинама и друговима“. У истом допису се истиче да у чети има и љотићеваца и комуниста, због чега би требало додатно повећати опрез, да се за рад користе само поуздани младићи, неофирани и озбиљни, „јер је боље радити са малим бројем добрих и одважних, него са већим, али мекушцима и дрбљивцима“. Лична нетрпељивост и подозривост између четовође Раје Васиљевића, за којег се причало да је левичарски настројен и Миће Тешића, требало је да се реши њиховим суочењем код команданта Нешка Недића. Не знамо да ли је до тога дошло. Судбина Васиљевића није нам позната, а Тешић је стрељан од партизана крајем 1944. у В. Каменици.

Оне које су мобилисали, љотићевци су обукли у униформе пољске страже и распоредили их на разне стражарске дужности (чување трафостанице код Вистада, Водовода, зграде Предстојништва и сл. „По уласку партизана и њиховом заробљавању, одведени су на Пети пук, где је био сабирни центар. Они који су преживели, упућени су на Сремски фронт. У Националној служби никада нам нису држали предавања о политици, већ само о свакодневном животу, о ономе што нисмо смели да питамо родитеље и слично, што је доста позитивно било прихваћено од обвезника. Наш професор је после рата био осуђен на 20 година робије и робијао је у С. Митровици. Посебно се сећам физичких вежби којима је руководио А. Обрадовић, касније познати фудбалски радник.“¹⁶

Радна чета је, по замисли равнгорске организације, требала да буде искоришћена и за: пренос муниције, оружја и пропагандног материјала. Поверљиви обвезник је требало да се инфилтрира у љотићевску организацију „Бели орлови“.

Крајем априла 1944, четничка стража је ухватила гимназијалку Славицу Радуновић, ученицу V разреда гимназије приликом покушаја да из Ваљева дође у Косјерић. Наводно, родитељи су јој бранили да се дружи са Предрагом Милићевићем, раније припадником добровољаца, чији је отац радио у полицији. У списку, који је код ње пронађен, била су имена скојеваца, комунистичких симпатизера, али и прочетнички оријентисаних омладинаца: Јован Радовић из Градца; Љиљана (Душан) Матић; Љиљана Пауновић (кћи директора Техничке школе); Роксанда и још две сестре Карајанковић; Мирјана Димић, Ружица Средојевић, Дивна Стошић, Мирјана Парезанин, Љубица Копач, наставница српског језика у Гимназији; Радишић, ученик VI разреда Гимназије; Драго

¹⁶ Сећање Ненада Обрадовића, аутору.

Стошић, проф. Техничке школе; Бранка Милиновић, Боривоје (Јован) Васић, ученика Трговачке академије; Александар (Тиосав) Обрадовић, Благоје Ђуровић, проф. ТА; Нада Милошевић, Ненад Радаковић, матурант, иначе, обвезник Националне службе; Милош Савић, у Нац. служби; Милица Михајловић, ученица ТА; Раша Лаловић, кројач; Анђелко Михаиловић, трговац; Драгић Селаковић и Јордан Селаковић (од којих је један био у четницима). После саслушања, командант Воја Бранковић је оценио да се ради о „дечјем несташлуку“ и пустио је, уз препоруку да би требало испитати Љубицу Ножицу и Јована Радовића, које је ученица навела као главне.

Списак је, иначе, врло споран јер су у њему и имена лица која су комунисти стрељали при крају рата или су била изложена различитим облицима репресије.¹⁷

Током лета 1944, интензивирани су притисци на мобилизационе обвезнике са свих страна. Посебно се појачао притисак Равногораца, који су били све ближи граду. На могућност регрутације припадника Националне службе у Љотићевце, четничка команда послала је својим јединицама наређење ...да команданти батаљона забране долазак младића на заказани лекарски преглед (28. јул?1944) под претњом смртне казне. Наређено је јединицама да се затворе сви прилази граду и да се сви омладинци враћају кућама. Исто тако, наређено је да се спречава рад Пољске страже у селима (купљење омладинаца за њихове потребе и сл).¹⁸ Добровољци су крстарили селима преобучени у сеоска одела не би ли сазнали понешто о равнорској организацији и њиховим активистима.

Добровољци су веома често оптуживали радне чете да „прикривају Дражиновце“, што ће се убрзо показати оправданом оптужбом.

Наредбом команданта Посавско-колубарске групе корпуса од 22. јуна 1944, формиран је био Ђачки батаљон ЈВуО. У њега су регрутовани сви они који нису служили војску старости од 18-30 година и који су имали најмање четири разреда гимназије (са положеном малом матуром) или неке друге средње или стручне школе. Рок за реализацију наредбе био је 15. јули.

Батаљон је био састављен највећим делом од гимназијалаца, а добар део њих, прешао је из Националне чете за обнову (Јоксимовић Миодраг, Ковачевић Милош, браћа Максимовић Александар и Бранко, Милошевић Живан и Милош, Негић Љубомир, Николић Радован, Смиљанић Иван, Стојановић Радисав, Лазић Војислав, Тешић Миодраг, Тимотијевић Божидар, Јоковић Жарко, Селаковић Драгић и др.).

¹⁷ МИАВ, Збирка преписа, к-4/1.

¹⁸ Исто, к-4/1, бр. 187.

Почетком септембра 1944. четнички штабови позвали су на лекарски преглед омладинце рођене између 1920-1926, а потом и све остале војне обвезнике. Преглед је одржан у Лелићу. Сви су после прегледа пуштени кућама уз обавезу да се јаве при мобилизационом позиву. Потпуно је збуњујућа оваква одлука, с обзиром на тешке борбе које су припадници ЈВуО водили са партизанским јединицама у непосредној близини Ваљева.

Наређењем команданта ваљевског корпуса Воје Марковића од 29. септембра 1944, Ђачки батаљон је расформиран а његово људство прешло је у састав штабне чете овог корпуса. Судбина, највећег дела овог батаљона је позната: или су страдали током „босанске голготе“, или у сукобима са партизанским и усташким јединицама. Њихов командант Марко Котарац, највероватније, ликвидирао је од Озне почетком 1946. „у рејону села Врховине“.¹⁹

Summary

In Valjevo, from March 1942 to August 1944, there were a lot of active working troops which engaged high school youth. Troop operated within the government's National Service for Reconstruction Serbia. In addition to tasks in the development of the town and the agricultural work, young people also participated in various cultural events. Many of those who were involved in troops at the end of the war, were later mobilized into various military formations.

¹⁹ АС, Фонд БИА, ф-140.

Извори и литература

Извори

Међуоштински историјски архив Ваљево – Ваљево (МИАВ)

- Збирка преписа, к-3, к-4/1 бр. 187, к-7
- Збирка фото и ксерокс-копија, к-2, д-35; к-11, к-12

Архив Србије – Београд (АС)

- Фонд: Безбедносна информативна агенција – Београд (БИА), ф-140
- Фонд: Министарство просвете и вера, одељење за средње образовање, к-1020.

Литература

- Гаговић, 2013, 8-11 – Стефан Д. Гаговић, *Недићева Србија, усманове, организације, манифестације*, Београд, 2013.
- Записи, 1955, 89-90 – *Записи из добровољачке борбе*, II, Минхен, 1955, 89-90.
- Карапанчић, 2010, 150 – Б. Карапанчић, *Грађански рат у Србији 1941-1945*, Кливленд–Ваљево, 2010.
- Петрановић, 1992, 483 – Б. Петрановић, *Србија у рату 1939-1945*, Београд, 1992, 483.

Штампа

- „Српски народ“, 1, 5. јануар 1943.

Казивања – сећања

- Сећање Ненада Обрадовића, аутору.